Sinkó Éva

A Bács-Kiskun Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet Anya-gyermek Részlegének működési tapasztalatai

Bevezetés – Nők a börtönben

A világon minden társadalom létének alapja a felnövekvő generációk megfelelő életfeltételeinek és életkörülményeinek biztosítása, hiszen e nélkül a társadalmak nem tudják reprodukálni önmagukat. Ezért minden jogrendszer igyekszik biztosítani a megfelelő fejlődést. A gyermekek védelme nem választható el élesen a társadalmi és gazdasági problémáktól, ugyanis az egyenlő esélyek biztosítása még mindig megoldhatatlan célkitűzésként szerepel a jóléti politika feladatai között. A munkanélküliség kiterjedése, a még dolgozók feszített munkatempója rendkívül nagymértékben befolyásolja a gyermekek, családok helyzetét és megélhetését. Meglazultak a családon belüli kötelékek, és a kommunikáció csaknem teljes hiánya jellemző a családok zömére. A felvázolt nehéz szociális körülmények hozadékaként romlik a társadalmi morál, terjed a bűnözés: a törvények ellen vétők közül évente 15 000 fő kerül börtönbe.

A statisztikák szerint az elmúlt években nagyobb mértékben növekszik a női elítéltek száma a férfiakéhoz viszonyítva. Ez a tendencia a női szerepek megváltozásában, a nők számára megnyílt életlehetőségek (ennek megfelelően a bűncselekmény elkövetésének lehetősége) kiszélesedéséből következhet.

Míg Magyarországon 1993-ban mintegy 13000 ember volt börtönben – közülük 748 nő, addig 10 év múlva 16507 fő – közülük 999 nő. Ebből következően a nők 1993-ban a fogvatartotti népesség 5,7%-át, míg 2003-ban 6%-át tették ki. Ez az adat összhangban van a nemzetközi adatokkal. Nálunk az elítélt nők 70%-a lopás, rablás, emberölés és csalás miatt van szabadságvesztésre ítélve. A „vezető" lopás kategóriában általában középkorú, férjezett nők vétkeztek. Ők gazdasági, megélhetési motivációból követték el tettüket. Rablást általában fiatal nők követnek el, akiknek tettestársuk a párjuk. Emberölés miatt 190 nő tölti börtönbüntetését, általában partnerük az áldozat, oka a több éves családon belüli erőszak. Magyarországon nagyobb az aránya a családon belüli erőszak miatt elkövetett gyilkosságoknak, mint Európa nyugati államaiban. Egy hazai felmérés során a nők egyharmada számolt be gyermekkori családon belüli erőszakról. Az életellenesek fele bántalmazott volt. A visszaesők aránya 25-30%-ot tesz ki.

A fogvatartott nők nagy többsége szakképzetlen, 5%-a írástudatlan (ez rosszabb arány, mint a férfiaknál), 70%-nak legfeljebb általános iskolai végzettsége van, nagy többségük szakképzetlen, 3,6%-uk felsőfokú végzettségű.

Egy 2000-ben készült vizsgálat szerint sok a többgyermekes közöttük. Nem meglepő tény, hogy a legtöbbjük gyermekét egyedül nevelő szülő: sokszor egészen kicsi, köz-

vetlen anyai felügyeletre szoruló gyermekkel. Az ebben rejlő veszélyekkel igen komolyan számolnia kell minden, a felnövekvő generáció érdekében felelősen gondolkodó társadalomnak.

A vizsgálat tapasztalatai azt mutatják, hogy a szabadulás utáni első hónap a legnehezebb. Az utógondozás rendszere még csak kialakulóban van, a szűkebb család képviseli a megtartó erőt. Azok azonban kilátástalan helyzetbe kerülnek, akiknek nincs családjuk, vagy akik családon belüli erőszak miatt kerültek börtönbe.

A magyar büntetés-végrehajtásban a férfi és női elítéltekre vonatkozó szabályozás alapjaiban azonos, eltérés csupán néhány kérdésben tapasztalható. Ezek lényegében az elhelyezésre, a ruházkodásra, a tisztálkodásra vonatkoznak, illetve a terhes, kisgyermekes nőkre állapítanak meg sajátos szabályokat.

A börtönben szült nők helyzete

A hazai szabályozás szerint a terhes és kisgyermekes elítélt nőnek az egészségét védő és a gyermek fejlődését szolgáló jogai nem korlátozhatók. Ha a szülésre a szabadságvesztés végrehajtása alatt kerül sor, lehetővé kell tenni, hogy az újszülött 6 hónapos – kivételesen 1 éves – koráig az anyjával együtt lehessen. A fogvatartott anyák ez alatt a 6 hónap, illetve 1 év alatt kórházban éltek (Bv. Központi Kórháza, Tököl), természetesen felügyelet mellett. Gyermekeik szintén a kórház nőosztályán, a csecsemőgondozó részlegen kerültek elhelyezésre, ahol nem volt lehetőség a babák és mamák mindenkori optimális együttes elhelyezésére.

Intézetünkben 2002. február 21-én kezdte meg működését az ideiglenes jelleggel létrehozott Anya-gyermek Részleg, majd 2003. november 12-én átadásra került a már erre a célra tervezett új épület, mely 20 fő fogvatartott anya és fogvatartásuk ideje alatt született gyermekeik együttes elhelyezésének ideális lehetőségét célozta meg.

Mielőtt intézetünk Anya-gyermek Részlege működésének tapasztalatait elemezném, röviden kitérek a kérdéskör nemzetközi helyzetének bemutatására.

Nemzetközi elmélet és gyakorlat

Az uniós elvárásoknak megfelelően kialakított részleg európai börtönviszonylatban is ritka még. Európa számos országában erre a speciális elhelyezésre nincs külön intézmény, hanem az elhelyezéshez szükséges egészségügyi feltételek megteremtésével az aktuálisan kijelölt bv. intézetben találnak erre módot. A csecsemők börtönben való gondozása, továbbá az anyával való együttes elhelyezésük időbeni korlátozásában eltérőek a nemzetközi álláspontok:

- egyrészt a korhatár meghosszabbítását szorgalmazzák arra hivatkozva, hogy az anya meghatározó szerepet tölt be a gyermek fejlődése során, és a tőle való elszakítása hosszú távú lelki károsodást okozhat;
- egyéb vélemények szerint a börtön nem megfelelő hely a gyermek számára, a kötődés kialakulhat más családtaggal is. Egyes országok büntető politikájának humánussága és a felnövekvő generáció iránti elkötelezettség a vagylagos büntetések alkalmazását irányozza, és ezáltal igyekszik elkerülni azt, hogy az anya szabadságelvonásával a gyermeket is büntesse.

Esetünkben az együttes elhelyezés megszüntetésének, illetve meghosszabbításának indokai – a gyermek érdekeit messzemenően támogatva – valahol ezeknek a véleményeknek a metszéspontjában fogalmazódnak meg. A gyermek egészséges pszichés fejlődése tekintetében hátrányos lehet a zárt intézményben (börtön) történő 1 éven túli gondozása, mert kialakul az anyával szembeni túlkötődés, továbbá ingerszegény környezetben (a külvilág környezeti hatásaitól elzárva) nevelkedik.

Született egy tanulmány 1989-ben (szerzője: L. Catan), amely összehasonlította a börtönben és a civil életben nevelkedő azonos korú gyermekek fejlődését. Mindkét csoport egészséges testi fejlődést mutatott, de azok a gyermekek, akik 4 hónapnál többet töltöttek a börtönben, enyhe és fokozatos elmaradást mutattak a mozgástanulás terén. Több lehetőséget kaptak ugyan a sétára, mászásra, de mozgásterük az anyjuk zárkája és a közösen használt játéktérre korlátozódott. Miután a gyerekek elhagyták a börtönt, látványos fejlődésnek indultak. Ezek a tapasztalatok is azt támasztják alá, hogy alapos oka van a korhatár fenntartásának. Bárminemű korhatár-meghosszabbítás esetén sok változtatásra lenne szükség, hogy a gyermekekre ne hasson negatív értelemben az anyjukkal börtönben töltött időszak.

Azokban az országokban, ahol hosszabb ideig maradhatnak a gyermekek anyjukkal a börtönben, az anyák nagyobb szabadságot és felelősséget kaphatnak enyhébb biztonsági előírások mellett. Az enyhébb rezsimbe sorolás következtében lehetőség nyílik arra, hogy heti rendszerességgel elhagyják az intézményt. Ez alatt az idő alatt az anyák elvihetik a gyermeket vásárolni, játszótérre; ismerkedhetnek a közlekedési zajokkal, a forgalommal, más gyermekek alkotta közösségbe járhatnak, megismerhetnek idősebb embereket, férfiakat is.

A börtönben való elhelyezésük is jobban közelít a civil mintához: külön apartmanokban laknak (külön szoba egymásba nyitva + fürdőszoba), az anyák önellátóak, mivel főznek, mosnak és takarítanak magukra és gyermekeikre. Ezzel felelősségérzetük növekszik és önbecsülésük is előnyösen változik. A speciális körülményektől eltekintve sok helyen kötelező a munka vagy az oktatásban való részvétel, ilyenkor a gyermekek felügyeletéről gondoskodni kell. Ennek egyik módja a börtönön belüli személyzet alkalmazása, a másik pedig a külső, helyi civil gyermekközösségbe való helyezés, amely a gyermekek fejlődése szempontjából megfelelőbb lehetőségeket nyújt.

A másik nagy jelentőséggel bíró problémakör a családi kapcsolattartást érinti, hiszen a rendszeres találkozások nagyban megkönnyítik a gyermek családba való fokozatos „beszoktatását". Európa különböző országaiban számos újítást vezettek be: egész napos látogatás intézménye, speciális családi napok, évi 21 nap eltávozás, büntetés félbeszakítása, illetve felfüggesztése.

Magyarországi helyzet

Az uniós elvárások ismeretében és a magyarországi büntetés-végrehajtás jelenlegi helyzetét figyelembe véve került kialakításra az Anya-gyermek Részleg. Érdemes felvázolni azt a jogszabályi hátteret, amely a Részleg munkáját meghatározza.

A Bács-Kiskun Megyei Bv. Intézet Anya-gyermek Részlegének működését a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet

127.§.-nak (1) bekezdésében kapott felhatalmazás alapján a fogvatartottak egészségügyi ellátásáról szóló 5/1998. (III. 6.) IM rendelet szabályozza. E rendelet 46.§.-nak (2) bekezdése alapján készült az 1-1/65/2003. (IK Bv. Mell. 8.) OP intézkedés az anya és fogvatartása alatt született gyermeke együttes elhelyezésének eljárási szabályairól, melynek 41.) pontja szerint a bv. intézet parancsnoka belső intézkedésben rendelkezett ennek végrehajtásáról (48-23/4/2003.).

Mint említettem: az ideiglenesen létrehozott részleg 2002. február 21-én kezdte meg működését a Fiatalkorúak Regionális Bv. Intézetében, majd végleges helyére – a II. egységben erre a célra átadott új épületbe – 2003. november 12-én költözött. Az elmúlt

négy év alatt 68 anya került nálunk együttes elhelyezésre a fogvatartása alatt született gyermekével.

A hagyományos börtönkörülmények a speciális feladatok miatt érzékelhetően enyhülnek; a gyermekek jelenléte, gondozása módosítja a napirendet, áttevődnek a hangsúlyok, más a fontossági sorrend.

A fogvatartotti populáció megköveteli a gyermekek ellátásának állandó kontrollálását, de a részleg létszáma lehetővé teszi az egyéni kezelést. Az önálló gyermekgondozásra való felkészítés folyamatos feladat, mert még a sokgyermekes anyák sem feltétlenül vannak ezeknek a készségeknek a birtokában. Emiatt a szakképzett személyzet (csecsemőgondozók, védőnő) jelenléte nélkülözhetetlen, bár az anyák fokozatos fejlődését látva egyre nagyobb önállóságot adunk nekik. Esetleges mentális panaszaikat vagy szokatlan megnyilvánulásaikat haladéktalanul kezeljük.

A zárt intézeti körülményeket nehéz közelíteni a civil mintához, de a helyiségek kialakításával és kihasználásával próbáljuk növelni a mozgástereket (közös nyitott társalgó, játszószoba, terasz). Az épülethez tartozó udvar bástyafallal körülvett, de a biztonsági előírásokon – ebben az esetben – nem volt mód változtatni. A tágas, napos teret sokrétűen hasznosítjuk: az anyák konyhakertet, virágágyásokat telepítettek, a gyermekek életkorának megfelelő játszóteret alakítottunk ki (homokozó, pancsoló), lehetőség van szabadtéri étkezésre, sportolásra is. A lakószobákban anya és gyermeke zavartalanul lehet együtt, az anya maga döntheti el, hogy csatlakozik-e a közösségi programokhoz, vagy inkább gyermekével kettesben tölti az időt.

Önellátásuk csak részben valósítható meg. Takarítanak, mosnak magukra és a babákra, illetve a gyermekek gondozását is önállóan végzik. A kialakított konyha higiéniai előírások miatt nem alkalmas a korlátlan használatra, kizárólag a gyermekek ételeinek elkészítése engedélyezett.

A fogvatartottak összetétele vegyes képet mutat. Elhelyezésük végrehajtási fokozatra, bűncselekményre, életkorra tekintet nélkül történik. A személyes szabadság korlátozása, a sokszor kényszerként megélt együttélés kiváltotta reakciók a személyiségjegyektől, az előélettől és az életmódtól függően széles skálán jelenhetnek meg. Ezért kiemelten fontos az egyéni problémakezelés, illetve a közös érdeklődési területre (ebben az esetben a gyermekgondozásra, anya-szerepre) hangolás.

Sok esetben az anya itt kényszerül először szembenézni előéletével, tettének következményeivel. Általában új értékrenddel, más erkölcsi normákkal szembesül, ami eddigi életmódját pozitív irányban változtathatja, felelősségtudata fejlődhet. Ehhez kapcsolódik a számára hasznos tevékenység iránti belső igény felkeltése. A női szerep gyakorlásához igazodó, reális lehetőségeket felsorakoztató csoportos és egyéni foglalkozásokat szervezünk (szakkörök, szabadidős programok, nyílt vitakör).

Az intézetelhagyás lehetőségeivel a jogszabályban meghatározott módon élünk. Kimaradásokat szervezünk, továbbá rövidtartamú eltávozásra is sor kerül, melynek keretében a fogvatartott anyák gyermekeikkel együtt, meghatározott időt tölthetnek civil környezetben. Ennek kiterjesztését tervezzük, ugyanis felmerült hozzátartozói igényként az intézeten kívüli látogató fogadása, továbbá a gyermek hétvégére való hazaadása. Ezt természetesen csak abban az esetben támogatnánk, ha a családtag gyámként van kirendelve, vagy az apa szülői felügyeleti joga él, és a lakhely szerint illetékes gyámhivatal állásfoglalása alapján a családi környezet megfelelő. Az enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazását a részleg fennállása óta még csak egy fogvatartott esetében tudtuk kezdeményezni, mely szintén lehetőséget biztosít arra, hogy a fogvatartott anya és gyermeke több időt töltsön családja körében.

A családdal való kapcsolattartás az anya-gyermek kötődés egyensúlyát jó esetben pozitívan befolyásolja, ezért hetente 5 alkalommal is lehetőséget biztosítunk gyermekláthatósra, ezáltal elősegítjük a későbbi adaptációt a családba. A hozzátartozók hétköznapokon, hivatali munkaidőben élhetnek ezzel, ilyenkor meggyőződhetünk a – későbbiekben a gyermek nevelését átvállaló – családtagok és az anya személyes kapcsolatáról. A napi telefonálás lehetőségének biztosításával azoknak is megnyugtató kommunikációs formát nyújtunk, akiknek családtagjaik nem tudják vállalni az utazás költségeit.

Kiemelt figyelmet kell fordítani a gyermek kihelyezését előkészítő munkára, a gyámhivatalokkal való együttműködésre, hogy az együttes elhelyezés leteltével az itt nevelt gyermekek helyzete áttekinthetően rendeződjön. Ideális helyzetben az anya büntetési ideje leteltével, a gyermekével együtt távozik a börtönből. Ilyenkor is szükséges a lakóhelyük szerint illetékes gyámhivatal és családgondozói szolgálat tájékoztatása. Előfordul, hogy családi háttér hiányában anyaotthoni elhelyezést kell keresni a szabadulónak, gondoskodni utazásukról.

A szabadulás utáni útkeresésében kerül reflektorfénybe az utógondozás, amely – a Pártfogó Felügyelői Szolgálat munkájának köszönhetően – már a fogvatartás időszakában kezdetét veszi. A szolgálat munkatársai intézetünkben minden hónapban tájékoztatják a fogvatartottakat, illetve igény szerint segítséget nyújtanak, vagy közreműködnek

a kapcsolatfelvételben, hogy minél hamarabb rendeződjenek életkörülményeik, hivatalos ügyeik.

Összegzés

A működtetés elmúlt négy évének tapasztalatai alapján alakítottuk ki a részleg működési elveit. A személyzet szemléletének egységessé tételét folyamatosan erősítjük. Biztosítjuk a részleghez szakmailag kapcsolódó intézmények látogatását. A részleg külső kapcsolatrendszere évről-évre bővül: a szakmai munka során az ország különböző gyámhivatalaival kerülünk kapcsolatba, lehetőséget biztosítunk a gyermekvédelmi intézményekkel történő tapasztalatcserére, továbbá a különböző felsőoktatási intézmények hallgatói terepgyakorlati helyként választják részlegünket, és gyakran felmerül az itt folyó munka szakdolgozatok, tanulmányok témájaként.

Úgy gondolom, hogy a négy éves tapasztalat bizonyította, hogy az Anya-gyermek Részleg megfelelően, tartalmasan működik. Az Európai Unió tagállamaiból idelátogató szakemberek is elismeréssel szóltak munkánkról. Az eltelt időszak eredményei igazolják, hogy ha a megfelelő struktúra biztosított, akkor a jól felkészült személyzet képes az uniós elvárásoknak megfelelni.